

Michał Potracki

Uniwersytet Opolski
ORCID ID: <https://0000-0002-2842-7167>
e-mail: mpotracki@gmail.com

Dominik Kurek

Uniwersytet Opolski
ORCID ID: <https://0000-0002-7461-5222>
e-mail: badacz@yahoo.com

Kapitał społeczny ukraińskiego społeczeństwa po rewolucji godności

1. Wprowadzenie

Ukraina i jej mieszkańcy mogą stanowić szczególnie ciekawy przypadek w badaniach nad kondycją społeczeństwa obywatelskiego. To właśnie w tym kraju wybuchły w ciągu ostatniego dwudziestolecia dwa „Majdany”, podczas których obywatele masowo wyszli na ulice w obronie swoich praw. Ponadto Ukraińcy zmuszeni byli, i w momencie pisania tych słów nadal są, bronić integralności terytorialnej swojego kraju w obliczu zewnętrznej agresji. Ukraina po wyborach w 2019 roku jest jedynym państwem w Europie, w którym urząd prezydenta piastuje człowiek zajmujący się uprzednio show-biznesem, niemający w zasadzie żadnego wcześniejszego doświadczenia politycznego, a założona przez niego partia Sługa Narodu ma samodzielną większość w Radzie Najwyższej. Artykuł ten stawia sobie za cel przyjrzenie się ukraińskiemu społeczeństwu po rewolucji godności przez pryzmat obecnego w nim kapitału społecznego, jako tego zasobu, który jest związany ze „sprawnością społeczeństwa”, jego zdolnością do działania, a przez to także z budowaniem jego dobrobytu.

2. Koncepcja kapitału społecznego

Kapitał społeczny można scharakteryzować jako wytwarzający się w toku wzajemnych, międzyludzkich interakcji i wspólnotowych działań zasób, który choć nienamacalny i trudno uchwytny, to jednak pomagający posiadającym go jednostkom i społeczeństwom bardziej efektywnie działać, w sposób bardziej sprawny osiągać wyznaczone cele oraz zmieniać rzeczywistość społeczną, dostosowując ją do aktualnych potrzeb.

Za Lyndem Hanifanem, jednym z pierwszych, który posłużył się terminem kapitału społecznego, można powtórzyć, że jednostka pozostawiona sama sobie jest w dużej mierze bezradna. Jednak gdy wchodzi ona w kontakt, np. ze swoimi sąsiadami, a ci z kolejnymi sąsiadami, to taka wspólnota jest już w stanie realizować cele, niemożliwe do osiągnięcia w pojedynkę¹. Mimo wielości powstałych na przestrzeni lat konceptualizacji kapitału społecznego² jego istota wydaje się być dość oczywista – sprowadza się on do sieci relacji, z której istnienia można odnosić – jednostkowo bądź wspólnotowo – określone zyski. Definicja taka nie jest z pewnością doskonała. Nie uwzględnia ona możliwych negatywnych zjawisk, np. możliwości wyzyskiwania jednych osób przez inne, które funkcjonują w tej samej strukturze powiązań. Jednak na potrzeby tego artykułu można za Józefem Łobockim przyjąć, że kapitał społeczny sprowadza się jedynie do pozytywnych zjawisk, wszelkie patologie traktując w kategoriach jego braków. J. Łobocki argumentował bowiem, że tak jak w fizyce światło nie ma swojego przeciwieństwa – ciemność nie jest przeciwieństwem światła, lecz jego brakiem – tak wszelkie próby wykorzystania sieci powiązań do niecných celów w istocie rzeczy dowodzą braku kapitału społecznego, jako zasobu w swej istocie pozytywnego³. Jeśli zatem w tym artykule jest mowa o kapitale społecznym społeczeństwa ukraińskiego, to ma się tu przede wszystkim na uwadze zdolność tego społeczeństwa do takiego kształtowania wspólnego działania, które ma na celu poprawę jego sytuacji.

3. Euromajdan jako spontaniczny wybuch aktywności obywatelskiej

W tym miejscu postawiona zostanie teza mówiąca o tym, że wydarzenia na przełomie 2013 i 2014 roku, kiedy Ukraińcy wyszli na Plac Niepodległości w Kijowie i zaczęli tam samorzutnie kreować różnego rodzaju struktury, były „wybuchem kapitału społecznego”, drzemącego w tamtejszym społeczeństwie. Ludzie, którzy wyszli wówczas na centralny plac Kijowa, zaczęli bowiem ze sobą współdziałać w celu osiągnięcia podzielanych przez nich celów i poprawy swojej sytuacji. Kreowane przez nich na Majdanie struktury, jak zauważają Katarzyna Barańska i Julia Chervińska, były dobrze zorganizowane i łącznie tworzyły pewien model obejmujący wszystkie niezbędne obszary funkcjonowania państwa⁴. Otwarty Uniwersytet Majdanu, Służba Medyczna ze Szpitalem, Samoobrona Majdanu, Rada Społeczna Majdanu, Sektor Społeczny Euromajdanu, Sztab Pomocy Prawnej, Automajdan, Kuchnia Majdanu, to tylko niektóre przy-

¹ L.J. Hanifan, *The Rural School Community Center*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science” 1916, nr 67, s. 130–138.

² Eulalia Skawińska, zajmująca się tematyką kapitału społecznego, w swojej książce *Kapitał społeczny w rozwoju regionu* umieściła tabelę zawierającą 19 konceptualizacji zaproponowanych przez socjologów, ekonomistów, politologów. Zob. E. Skawińska, *Kapitał społeczny w rozwoju regionu*, Warszawa 2012, s. 15–17 (tabela 1).

³ J. Łobocki, *Kapitał społeczny jako kategoria ekonomiczna*, „Studia Ekonomiczne” 2013, nr 129, s. 80–88.

⁴ K. Barańska, J. Chervinska, *Kultura na Euromajdanie*, „Zarządzanie w Kulturze” 2014, nr 14, s. 391–403.

kłady struktur zorganizowanych podczas protestów, które w pewnej mierze starały się być substytutem instytucji państwowych. Jak podkreślają K. Barańska i J. Chervińska: „Euromajdan stał się przestrzenią, która przez organizację przestrzeni i całości życia stanowiła miniaturowe odwzorowanie (a może lepiej: swoiste »uwzorowanie«, model idealny) państwa ukraińskiego”⁵. Demonstrujący ukraińscy obywatele, mieszkańcy Kijowa, ale także ludzie z innych części kraju w sposób wzorcowy skoordynowali wówczas swoje działania, chcąc osiągnąć podzielane przez nich cele.

„Euromajdan” po tym, jak prezydent Wiktor Janukowycz zbiegł do Rosji, a władzę przejęli ludzie, którzy podczas rewolucji nieraz pojawiali się na scenie stojącej na centralnym placu Kijowa (Petro Poroszenko, Arsenij Jaceniuk, Jurij Łucenko itd.), rozszedł się jednak do domów. Patrząc na „Majdan” z perspektywy czasu, pojawiają się zatem pytania o to, z jakim poziomem kapitału społecznego mamy do czynienia obecnie na Ukrainie? Czy społeczeństwo, które wówczas tak entuzjastycznie zaczęło na Majdanie tworzyć różnego rodzaju struktury – wspomniany już uniwersytet, służbę zdrowia, własne służby obronne – dzisiaj jest równie zaangażowane w działalność obywatelską? Czy tamten wybuch kapitału społecznego pociągnął za sobą trwałe, pozytywne skutki? Czy społeczeństwo ukraińskie jest społeczeństwem obywatelskim?

4. Jak badać kapitał społeczny na Ukrainie?

Natalia Khoma wskazała, że dla obliczenia narodowego zakresu kapitału społecznego stosowane są zazwyczaj dwa wskaźniki, tj.: wskaźnik zaufania oraz wskaźnik członkostwa w różnego rodzaju organizacjach i stowarzyszeniach⁶. W niniejszym artykule dokonano zestawienia i analizy danych zastanych, zebranych przez takie instytucje, jak: Centrum Razumkowa, Informacyjno-Analityczne Centrum Info-Light, Fundacja Demokratyczne Inicjatywy imienia Ilka Kuczeriwa, Transparency International czy ukraińska Centralna Wyborcza Komisja odnoszących się do powszechnie uznawanych miar kapitału społecznego, takich jak: poziom zaufania do władz i instytucji życia społecznego, zaangażowania obywateli w działalność zrzeszeniową, poziom korupcji w społeczeństwie (świadczący o niedostatkach kapitału społecznego⁷), poziom uczestnictwa w wyborach. Zestawienie tego rodzaju danych sprzed okresu rewolucji godności z danymi zebranymi kilka lat po jej dokonaniu (w większości z 2019 i 2020 roku), pozwoliło na dokonanie analizy i udzielenie odpowiedzi na pytanie, z jakiego rodzaju kapitałem społecznym mamy obecnie do czynienia w przypadku ukraińskiego społeczeństwa – czy jest to kapitał społeczny przetrwania i adaptacji, czy raczej kapitał społeczny rozwoju, budujący społeczeństwo obywatelskie, przyczyniający się do rozwoju gospodarczego i podnoszenia jakości życia?

⁵ *Ibidem*, s. 391–403.

⁶ N. Khoma, *Zaufanie jako składowa i uwarunkowanie kapitału społecznego: ukraińskie doświadczenie kształtowania*, „Historia i Polityka” 2014, nr 11, s. 67–73.

⁷ Zob. E. Skawińska, *op. cit.*, s. 33 (tabela 1.2).

5. Zaufanie Ukraińców do instytucji życia społecznego – przed i po zakończeniu rewolucji godności

W maju 2013 roku, a więc na niespełna 7 miesięcy przed rozpoczęciem rewolucji godności, Fundacja Demokratycznych Inicjatyw imienia Ilka Kuczeriwa oraz Centrum Razumkova przeprowadziły ogólnokrajowe badanie na próbie 2010 obywateli Ukrainy dotyczące poziomu zaufania ukraińskiego społeczeństwa do władz i instytucji. Według uzyskanych wówczas wyników zaufanie do ukraińskiego prezydenta wyrażało w tym czasie łącznie 25,8% biorących udział w badaniu (odpowiedzi „ufam” i „przeważnie ufam”). Brak zaufania do prezydenta deklarowało natomiast łącznie 68,90% ankietowanych (łączna liczba odpowiedzi: „całkiem nie ufam”, „przeważnie nie ufam”). W sposób jednoznaczny nie potrafiło wyrazić swojego stanowiska 5,30% spośród pytaných osób. Podobne wyniki braku zaufania odnotowano wówczas w stosunku do parlamentu (Rada Najwyższa), gdzie łącznie 76,8% ankietowanych wyraziło brak (częściowy lub całkowity) zaufania do prac tego organu, a jedynie 16,3% było odmiennego zdania. 6,90% pytaných ukraińskich obywateli nie potrafiło natomiast wyrazić jednoznacznej oceny zaufania bądź jego braku w stosunku do Rady Najwyższej. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w świetle wyników przywoływanego badania ukraiński parlament był tą instytucją, w stosunku do której swoją nieufność wyrażało najwięcej biorących udział w badaniu osób. Wysokim poziomem uznania cieszyła się natomiast Cerkiew. Zaufanie do działających na terenie kraju instytucji kościelnych wyrażało łącznie 70,1% osób przepytanych przez ankierów, z kolei jego brak jedynie 19,90%. Pozytywne noty w oczach obywateli otrzymały również Siły Zbrojne Ukrainy oraz – co interesujące – media. Żołnierzom ufało w sumie 48,6% Ukraińców, brak zaufania wyrażało natomiast 37,2%. Z kolei w przypadku ukraińskich mediów stosunek badanych wyrażających zaufanie do tych, którzy takiego zaufania nie wyrażali, wynosił 58,30% do 33,08%. Na przeciwległym biegunie, obok wspomnianego już parlamentu, znalazły się: banki, gdzie stosunek osób ufających do nieufających wynosił 22,9% do 67,30%, partie polityczne – 17,60% do 69,02%, sądy – 15,90% do 72,30%. W kontekście tematyki niniejszego artykułu warto także wspomnieć o poziomie zaufania do organizacji obywatelskich. W tym przypadku stosunek deklaracji zaufania w stosunku do jego braku wynosił 38,4% do 35,6%. Co ciekawe, aż 26% pytaných zadeklarowało, iż trudno jest im wyrazić pozytywne lub negatywne stanowisko w sprawie ich poziomu zaufania co do tego rodzaju organizacji⁸.

W 2020 roku, w dniach od 30 października do 5 listopada, przeprowadzono kolejne badanie nad zaufaniem Ukraińców do różnych, działających na terenie ich kraju instytucji. Udział w nich wzięła reprezentatywna próba 2020 respondentów, pochodzących ze wszystkich części Ukrainy, za wyjątkiem Krymu oraz okupowanych fragmen-

⁸ Dostęp do pełnych wyników badań: [online] <http://infolight.org.ua/charts/riven-doviri-gromadyan-do-socialnih-ta-derzhavnih-institutiv>, Infolight | Інформаційно-аналітичний центр, <http://infolight.org.ua/>, „Рівень довіри громадян до соціальн ихтадерж вних інститутів”, inf. 01 XII 2020.

tów terytorium w obwodzie donieckim i ługańskim⁹. Sześć lat po rewolucji godności prezydentowi kraju ufało łącznie 33,9% biorących udział w badaniu osób (z czego jedynie 8,2% z nich wyrażało pełne zaufanie). Brak ufności wobec prezydenta deklarowało łącznie 60,2% ankietowanych (30,4% badanych całkowicie nie ufało prezydentowi). Osób, którym ciężko było wyrazić jednoznaczną deklarację o zaufaniu lub jego braku, było natomiast 6%. Niski poziom zaufania w badaniu został zadeklarowany w stosunku do ukraińskiego parlamentu, gdzie procentowy stosunek łącznej liczby osób wyrażających zaufanie do tych, którzy wyrazili nieufność, wynosił 17,3% do 76,1%, rządu: 18,1% do 74,8%, państwowego aparatu urzędniczego: 12% do 79,4%, rosyjskich mediów: 7,8% do 79,3%, komercyjnych banków 17,8% do 73%. W 2020 r. Siłom Zbrojnym Ukrainy ufało łącznie 66,2% badanych, co stanowi wzrost aż o 17,6 punktu procentowego (p.p.) względem badania przeprowadzonego w 2013 r. Swoją nieufność wobec wojskowych wyraziło z kolei podczas badania 27,4% ankietowanych osób. Co ciekawe, porównując wyniki badania z 2013 i 2020 roku, widać spadek zaufania do Cerkwi. W 2020 r. ufność w stosunku do niej wyrażało łącznie 62,3% pytanym o to osób. Jest to wynik o 7,8 p.p. mniejszy w stosunku do tego z 2013 r. Brak zaufania do instytucji cerkiewnych wyraziło z kolei 27,6% badanych (wzrost o 7,70% p.p.). Znaczny spadek zaufania nastąpił także w stosunku do ukraińskich mediów – o 15,3 p.p. Uzyskały one 43% deklaracji zaufania i 49,1% deklaracji jego braku.

Wymagająca odnotowania, przy okazji poruszania tematyki kapitału społecznego, jest także kwestia deklaracji zaufania w stosunku do organizacji pozarządowych. Podczas badania przeprowadzonego przez Centrum Razumkova w 2020 r. badacze podzielili je na dwie odrębne kategorie. Pierwsze pytanie dotyczyło zaufania do organizacji obywatelskich (Громадські організації), w których stosunek zaufania do jego braku wynosił 42,7% do 42,4%. Osobną kwestią poddaną badaniu było sprawdzenie poziomu ufności do organizacji wolontariackich (Волонтерські організації). W stosunku do nich swoje zaufanie wyraziło 60,1% respondentów, zaś nie ufało im 28,9% osób wybranych do badania.

6. Poziom zaangażowania Ukraińców w wolontariat oraz działalność zrzeszeniową

Jednym z najważniejszych wskaźników, pozwalających wysuwać twierdzenia o takim czy innym poziomie kapitału społecznego w danym społeczeństwie jest zaangażowanie obywateli w szeroko rozumianą działalność na rzecz innych. Przywoływany już „Fundusz Demokratycznych Inicjatyw imienia Ilka Kuczeriwa” oraz „Centrum Razumkova” przeprowadziły na ten temat w dniach 15–17 grudnia 2017 r. badania na reprezen-

⁹ Dostęp do pełnych wyników badań: [online] <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r>, Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/>, „Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020р.)”, inf. 01 XII 2020.

tacyjnej grupie 2007 respondentów pochodzących ze wszystkich regionów Ukrainy, za wyjątkiem Krymu i okupowanych części obwodów donieckiego i ługańskiego (dopuszczalny błąd statystyczny badania wyniósł 2,7%). Według wyników opublikowanych w raporcie „Społeczeństwo obywatelskie w 2018 roku – nowe wyzwania, nowe zadania” (Громадське суспільство в 2018-му: нові виклики, нове завдання)¹⁰ w grudniu 2017 r. 12,3% ankietowanych zadeklarowało, że w ciągu ostatniego roku zajmowało się, w różny sposób, działalnością wolontariacką. Z kolei 87,4% pytanych zadeklarowało brak swojej aktywności w tym zakresie, a 0,3% nie udzieliło odpowiedzi. Badania te wykazały także spadek zaangażowania obywateli w wolontariat w stosunku do dwóch poprzednich lat – w 2016 r. działania o charakterze wolontariackim podjęło 14% badanych, natomiast w 2015 r. – 13%. Autorzy raportu nie podają niestety danych za rok 2013, na jego stronach widnieje natomiast informacja dotycząca roku 2012 – wówczas jedynie 10,2% spośród pytanych osób zadeklarowało podjęcie jakiegokolwiek działania o charakterze wolontariackim w ciągu dwunastu miesięcy poprzedzających badanie. Warto także dodać, że w 2017 r. w wolontariat najczęściej angażowali się ludzie młodzi, w wieku od 18 do 29 lat – w tej grupie wiekowej poziom pozytywnych deklaracji wynosił 17,9%. W grupie wiekowej 30–39 lat było to odpowiednio 12,1%, 40–49 lat – 13,9%, 50–59 lat – 11,6%, 60 i więcej – 7,4%.

Powyższe wyniki korespondują w dużej mierze także z odpowiedziami, jakich udzieliли respondenci, odpowiadając na pytanie dotyczące ich przynależności do różnych obywatelskich organizacji i stowarzyszeń. Podczas badania aż 85,3% respondentów stwierdziło, że nie jest członkiem żadnej partii politycznej, stowarzyszenia, związku czy organizacji. 2,9% osób zadeklarowało przynależność do organizacji obywatelskich, 1,5% do politycznych partii, 2,9% do religijnych organizacji, 4,9% do organizacji zawodowych, 0,8% do związków naukowych i edukacyjnych, 0,8% do zrzeszeń twórców, 2% do innego rodzaju organizacji¹¹. W tym kontekście trzeba również dodać, iż jedynie 6,6% badanych odpowiedziało pozytywnie na pytanie o to, czy biorą aktywny udział w szeroko rozumianej działalności obywatelskiej. Najwięcej deklaracji o uczestnictwie złożyli tutaj mieszkańcy zachodniej części kraju – 8,3%, oraz centrum – 7,5%. Na wschodzie Ukrainy w działalność obywatelską angażowało się 6,5% badanych, w Donbasie 3,8%, a na południu 2,1%. Najczęściej swoje zaangażowanie deklarowali ludzie młodzi, w wieku od 18 do 29 lat – w tej grupie było ich 10,1%. W grupie wiekowej 30–39 lat otrzymano 5,6% deklaracji o zaangażowaniu, w grupie wiekowej 40–49 lat – 8,7%, 50–59 lat – 4,8%, 60 lat i więcej – 4,5%.

¹⁰ Dostęp do raportu z badań: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>, Головна – Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, dif.org.ua „Громадське суспільство в 2018-му: нові виклики, нове завдання”, inf. 01 XII 2020.

¹¹ Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż badani mogli wybrać kilka odpowiedzi.

7. Problem korupcji w ukraińskim społeczeństwie

Wskaźnikiem poziomu kapitału społecznego, a precyzyjnie rzecz ujmując – jego deficytu jest, jak już wcześniej wskazano, poziom korupcji występującej w społeczeństwie. Zgodnie z raportem „Corruption Perceptions Index 2013” opracowanym przez międzynarodową agencję „Transparency International”¹², Ukraina zajęła 144. miejsce na 175 analizowanych krajów pod względem poziomu występującej w tym kraju korupcji. Ukraina była więc jednym z najbardziej skorumpowanych państw na świecie i najbardziej skorumpowanym państwem w Europie. Dla porównania sąsiadująca z nią Rosja zajęła 127. miejsce, Białoruś 123. miejsce, Mołdawia 102. miejsce, Rumunia 69. miejsce, Słowacja 61. miejsce, Węgry 47. miejsce, Polska 38. miejsce. W 2015 r. miejsce Ukrainy w rankingu nieco się podniosło – zajęła ona 130. pozycję, na 168 analizowanych państw, jednak i tym razem pozwoliło jej to zająć ostatnie miejsce wśród państw kontynentu europejskiego¹³. 130. miejsce Ukrainy w rankingu odnotowano także w 2017 r. Lokata ta dała jej jednak w tym przypadku przedostatnie miejsce wśród państw europejskich, gdyż Rosja zajęła w tej edycji raportu 135. miejsce na 180 poddanych badaniu państw¹⁴. W najnowszej – w chwili pisania tego artykułu – edycji raportu, pokazującym korupcję w poszczególnych krajach świata w 2019 roku, Ukraina zajęła 126. miejsce na 198 analizowanych krajów i regionów, co również dało jej przedostatnie miejsce w Europie, ostatnia lokata przypadła bowiem Rosji zajmującej 135. miejsce¹⁵.

8. Jakie jest ukraińskie społeczeństwo po rewolucji godności?

W świetle przedstawionych w artykule danych można stwierdzić, iż społeczeństwo ukraińskie, mimo Euromajdanu i wojny na wschodzie kraju, nie stało się znacząco bardziej zaangażowane politycznie i społecznie. Rewolucja, która z jednej strony ukazała, że obywatele Ukrainy potrafią się zorganizować dla obrony swoich praw, interesów i marzeń, z drugiej strony nie osiągnęła w dłuższej perspektywie swoich celów. W 2015 roku Wasyl Kłymonczuk pisał, że rewolucja godności doprowadziła do ustąpienia ze stanowisk skorumpowanych polityków oraz dała społeczeństwu możliwość alternacji władzy w ramach demokratycznych wyborów prezydenckich i parlamentarnych. W ukraińskim społeczeństwie miał nastąpić swoisty „reset”, możliwy dzięki temu, że ugrupowania aktywne podczas Majdanu otrzymały duży, społeczny kredyt zaufania. W. Kłymonczuk wskazywał na postępujący, jego zdaniem, proces konsolidacji ukraińskiego społeczeństwa, które stawało się zarazem społeczeństwem obywatelskim. W jego ramach rosnąć miało zaufanie obywateli do organizacji społecznych oraz

¹² Transparency International, <https://transparency.org>, „Corruption Perceptions Index 2013”, inf. 01 XII 2020.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

Kościół¹⁶. Perspektywa kolejnych lat wykazała, iż ów optymizm był w znacznej mierze przedwczesny. Przedłużający się okres walk na wschodzie, brak wyraźnej poprawy warunków ekonomicznych i socjalnych w sposób wyraźny osłabił porewolucyjne nadzieje. Wskaźnikiem tego są jeszcze gorsze, aniżeli przed wybuchem demonstracji na Majdanie, notowania poziomu zaufania w stosunku do różnych instytucji, z prezydentem, rządem i parlamentem na czele. Swoistym dopełnieniem obrazu krytycznego poziomu nieufności względem „pomajdanowego” obozu władzy były wybory prezydenckie i parlamentarne przeprowadzone na Ukrainie w 2019 roku. Petro Poroszenko, który po rewolucji objął posadę ukraińskiego prezydenta, wygrywając przeprowadzone w 2014 roku wybory już w pierwszej turze, po pięciu latach odnotował dotkliwą dla siebie porażkę w staraniach o reelekcję. W kwietniu 2019 roku ukraińskie społeczeństwo zdecydowało się powierzyć sprawowanie władzy w kraju telewizyjnemu komikowi – Wołodymyrowi Zelenskiemu, który w drugiej turze głosowania uzyskał aż 73,22% spośród wszystkich głosów oddanych w wyborach. Natomiast urzędujący do tego czasu prezydent podczas tej elekcji otrzymał zaledwie 24,45% głosów poparcia. Wyniki te pokazują zatem, iż pomimo tego, że prezydent P. Poroszenko, który w trakcie swojej kadencji, sprawowanej w niełatwych warunkach, zdołał osiągnąć kilka ważnych, z ukraińskiego punktu widzenia, celów – takich jak m.in. wprowadzenie ruchu bezwizowego z państwami UE, uzyskanie autokefalii Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi czy wreszcie opanowanie sytuacji na wschodzie kraju – nie sprostął jednak oczekiwaniom ukraińskiego społeczeństwa. Otwarta jest kwestia tego, czy oczekiwania te w obiektywnej sytuacji społeczno-gospodarczej, w jakiej znajdowała się w 2014 roku i latach następnym Ukraina, były w ogóle możliwe do zrealizowania. Na uwagę zasługuje tutaj również stosunkowo wysoka frekwencja, która podczas drugiej tury głosowania wyniosła 62,8%. Wysoki poziom udziału w wyborach połączony z liczbą głosów oddanych na Zelenkiego pokazuje jednoznacznie rozczarowanie Ukraińców minionymi pięcioma porewolucyjnymi latami oraz ich chęć – podbudowaną, jak się wydaje, dużymi pokładami emocji – do dokonania zmiany. Potwierdzeniem tego stały się także przeprowadzone w lipcu 2019 roku wybory deputowanych do Rady Najwyższej, podczas których Ukraińcy potwierdzili niejako swój wcześniejszy wybór, dając samodzielną większość w Radzie Najwyższej prezydenckiej partii Sługa Narodu, utworzonej pod koniec 2017 roku i niemającej wcześniej większego znaczenia na ukraińskiej scenie politycznej.

Kolejne miesiące upływające od cyklu wyborczego przeprowadzonego w 2019 roku pokazują jednak, że również owa „nowa nadzieja”, jaką wydawała się być wprowadzona do politycznego życia Ukrainy ekipa prezydenta W. Zelenkiego, zaczyna coraz szybciej tracić poparcie. Według badań przeprowadzonych od 30 października do 5 listopada 2020 przez Centrum Razumkova na próbie 2020 respondentów, pochodzących ze wszystkich części Ukrainy za wyjątkiem Krymu oraz okupowanych fragmentów tery-

¹⁶ W. Kłymonczuk, *Ukraina w poszukiwaniu wolności – od Rewolucji Godności do wyborów parlamentarnych w 2014 roku*, „Wschód Europy” 2015, nr 1 (2), s. 93–105.

torium w obwodach donieckim i ługańskim¹⁷, partia Sługa Narodu w przypadku wyborów parlamentarnych zdobyłaby obecnie 27,9% poparcia spośród badanych deklarujących wolę wzięcia udziału w głosowaniu. Partia P. Poroszenki otrzymałaby natomiast 21,2% głosów osób zdecydowanych na udział w wyborach. Trzeci rezultat w badaniu osiągnęła prorosyjska partia Opozycyjna Platforma – Za Życiem, ciesząc się poparciem na poziomie 16,5%. Pięcioprocentowy próg wyborczy przekroczyłaby jeszcze partia byłej premier Julii Tymoszenko Ojczyzna, uzyskując poparcie na poziomie 8,2%. Także przeprowadzone na jesieni 2020 roku „miejscowe wybory”, tj. wybory do samorządu terytorialnego ukazały, że partia Sługa Narodu nie cieszy się już takim poparciem jak 12 miesięcy wcześniej. W skali całego kraju kandydaci na deputatów (radnych) do miejskich i wiejskich rad startujący spod szyldu Sługa Narodu uzyskali 6134 miejsc na całkowitą ich ilość 41 300 – co stanowiło 14,85% miejsc. Największą liczbę miejsc 6629 (16,05%) objęli kandydaci startujący samodzielnie. Kandydaci partii Ojczyzna zdobyli 4327 miejsc w radach (10,48%). Kandydaci Opozycyjnej Platformy – Za Życiem otrzymali 4042 miejsca w radach (9,79%). Kandydaci partii Za Przyszłość otrzymali 3960 mandatów (9,59%). Z kolei partia byłego prezydenta P. Poroszenki Europejska Solidarność wprowadziła do miejscowych rad 3775 deputatów (9,14%). Reszta miejsc przypadła innym, często regionalnym komitetom¹⁸. Wobec powyższego można stwierdzić, że kredyt zaufania, jakiego Ukraińcy udzielili ekipie W. Zeleńskiego, po upływie roku zaczyna wygasać. Polityczne poparcie odbudowują natomiast politycy uważani za „prorosyjskich”, skupieni osobliwie wokół partii Opozycyjna Platforma – Za Życiem.

Jaki jest zatem kapitał społeczny Ukrainy i Ukraińców kilka lat po rewolucji godności? Z jednej strony, przywołane wyżej rezultaty różnych badań pokazują, że społeczeństwo to oczekuje zmian i potrafi tę potrzebę głośno artykułować – organizując Majdan czy wystawiając czerwoną kartkę prezydentowi, który nie zrealizował wystarczająco szybko i dobrze jego oczekiwań. Z drugiej jednak strony członkowie tegoż samego społeczeństwa wykazują zaskakującą wręcz bierność i niechęć do osobistego zaangażowania się „na co dzień” w walkę o lepszą przyszłość kraju. Dowodami potwierdzającymi prawdziwość powyższego stwierdzenia są przytaczane w artykule wyniki badań ukazujące, że w kilka lat po rewolucji godności jedynie nieco ponad 12% Ukraińców angażowało się w działania o charakterze wolontariackim, a jeszcze mniej z nich było członkami różnego rodzaju organizacji. Ukraińcy zauważają w swoim państwie problem korupcji – jednak wysoka skala tego zjawiska pozwala przypuszczać, że problem ten nie dotyczy wyłącznie osób u szczytów władzy, lecz również części zwykłych obywateli, którzy dzięki łapówkom starają się sobie radzić w sytuacji, w jakiej się znajdują. I chociaż na początku artykułu podkreślano, że wszelkie patologie są z natury

¹⁷ *Ibidem*; Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua>, „Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020р.)”, inf. 01 XII 2020.

¹⁸ Szczegółowe wyniki miejscowych wyborów na Ukrainie w roku 2020 na stronie internetowej Centralnej Wyborczej Komisji: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.htmlЦентральна виборча комісія, <https://www.cvk.gov.ua>, inf. 01 XII 2020.

rzeczy zaprzeczeniem kapitału społecznego, to jednak nie sposób zauważyć, iż dzięki systemowi łapówek także część zwykłych obywateli może starać się rozwiązywać swoje problemy – jakkolwiek negatywna byłaby ocena tego rodzaju zachowań. Zdolność do zorganizowania masowych demonstracji, a także wysoka frekwencja wyborcza pozwalają wysnuć przypuszczenie, że to od polityków Ukraińcy oczekują polepszenia sytuacji w kraju, choć zarazem wykazują wobec nich skrajny brak zaufania i jeszcze mniejszy poziom cierpliwości.

W przyjętym 5 II 2013 roku przez polską Radę Ministrów dokumencie „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju” znajduje się rozróżnienie trzech rodzajów kapitału społecznego – „kapitał przetrwania”, „adaptacji” i „rozwoju”. Autorzy ww. dokumentu nie dokonują niestety szczegółowej charakterystyki każdego z nich, ograniczając się jedynie do stwierdzenia, że „Polska historia wygenerowała silny kapitał społeczny przetrwania (utrzymania tożsamości), lata transformacji ufundowały nowy charakter kapitału społecznego – bardziej dostosowujący się do zmieniającej się rzeczywistości, którego istotą jest adaptacyjność. Ale wyzwania przyszłości powiązane są z nowym modelem: społecznym kapitałem rozwoju (który oznacza m.in. większą zdolność do współpracy, dzielenia się zadaniami i odpowiedzialnością, większą otwartość na siebie)”¹⁹. Z powyższego wynika jednak, że terminem „kapitał społeczny przetrwania” można oznaczyć wszystkie działania i aktywności, które – zgodnie z nazwą kapitału – pozwalają przetrwać danej społeczności, zachować jej kulturową tożsamość. Kapitał adaptacyjny jest następstwem tego pierwszego – pozwala on „radzić sobie” jednostkom i społeczeństwom w trudnym otoczeniu. Kapitałem, który umożliwi czynienie postępów, jest natomiast ostatni z wymienionych, oparty na zaufaniu i generujący wzorce współpracy i odpowiedzialności – kapitał społeczny rozwoju.

Gdy mowa o tym, jaki jest kapitał społeczny społeczeństwa ukraińskiego kilka lat po rewolucji godności, to można tu stwierdzić, że jest to kapitał o rysach bardziej indywidualnych niż społecznych, umożliwiający raczej trwanie i radzenie sobie pojedynczych, dysponujących nim jednostek aniżeli rozwój całego kraju. Mowa tu zatem raczej o kapitale przetrwania i adaptacji, nie zaś o kapitale rozwoju. Społeczeństwo ukraińskie potrafi się, co pokazał Majdan oraz wysoka frekwencja wyborcza, mobilizować i dokonywać zmiany, gdy otaczająca go rzeczywistość zaczyna być nazbyt uwierająca. Jednak zaraz po jej dokonaniu wielu spośród jego członków przenosi się na powrót do sfery własnej prywatności, nie angażując się dalej w działalność na rzecz kraju, chociażby działając w różnego rodzaju stowarzyszeniach, gdzie mogliby na bieżąco podejmować działania na rzecz poprawy losu swojego i innych. Oczywiście w społeczeństwie tym istnieje grupa ludzi – ochotników walczących na wschodzie, wolontariuszy niosących

¹⁹ Dostęp do pełnej treści raportu: [online] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20130000121/O/M20130121.pdf>; Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, <http://isap.sejm.gov.pl>; *Polska 2030 Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Część I*, s. 60, inf. 01 XII 2020.

im pomoc, pozostałych członków stowarzyszeń i organizacji, którzy starają się działać na rzecz swojego kraju, jednak przywołane rezultaty badań wykazały jednoznacznie, iż nie są to zachowania powszechne. Bardziej dominująca wydaje się tu być postawa zapewnienia jakiegoś trwania samemu sobie i swoim najbliższym – w czym pomocny może okazywać się system łapówek i wzajemnych przysług. Podsumowując, wydaje się, że można wysnuć pięć podstawowych tez na temat społeczeństwa ukraińskiego w kontekście jego obecnego kapitału społecznego.

1. Bardzo wielu spośród członków ukraińskiego społeczeństwa oczekuje zmian i poprawy swojej sytuacji i co jakiś czas potrafi się w tym celu zmobilizować, głośno tę potrzebę wyartykułować, doprowadzając do zmian u szczytów władzy.
2. Po dokonaniu zmian bardzo wielu członków tegoż społeczeństwa powraca do sfery swojej prywatności, próbując w nowej rzeczywistości po zmianie jakoś sobie radzić. Na pierwszy plan znów wysuwają się osobiste potrzeby. Potrzebę dobrobytu mają zaspokoić inni, wybrani do sprawowania władzy ludzie.
3. Przydatny w codziennym trwaniu wydaje się być system łapówek i wzajemnych przysług i powiązań. Należy jednak zauważyć, że zjawisko korupcji, jako coś obecnego w tym kraju, jest równocześnie oceniane przez społeczeństwo negatywnie. Kapitał społeczny w społeczeństwie ukraińskim w tym przypadku ma zatem charakter prywatny, pomaga poszczególnym członkom społeczeństwa w codziennym „radzeniu sobie”, nie przekłada się on jednak na lepsze funkcjonowanie całości państwa.
4. Społeczeństwo wykazuje znaczne zniecierpliwienie wobec wybranych przez siebie polityków oraz jest bardzo krytyczne wobec nich. Nawet nie mając pewności co do charakteru następnej zmiany, członkowie tegoż społeczeństwa wolą jej dokonać, aby tylko wyrazić swoje niezadowolenie i pokazać, że nie zostały spełnione wszystkie oczekiwania.
5. Kapitał społeczny w warunkach ukraińskich po rewolucji godności ma zatem głównie cechy kapitału przetrwania i adaptacji, w o wiele zaś mniejszym stopniu cechy kapitału, który umożliwia realny rozwój.

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest zagadnieniu kapitału społecznego ukraińskiego społeczeństwa kilka lat po rewolucji godności. Jego podstawowym celem jest próba odpowiedzi na pytanie o to, czy społeczeństwo, które na przełomie 2013 i 2014 roku skoordynowało swoje działania po to, by osiągnąć wspólny cel – jakim było odsunięcie ówczesnych władz i obranie prozachodniego kursu przez Ukrainę – jest kilka lat po tamtych wydarzeniach rzeczywiście społeczeństwem obywatelskim, charakteryzującym się posiadaniem trwałych zasobów kapitału społecznego. Aby uzyskać odpowiedź na to pytanie, w artykule przeanalizowano wiele wskaźników, zwyczajowo odnoszonych do kapitału społecznego, jakimi są: poziom zaufania do poszczególnych instytucji państwowych i społecznych, poziom zaangażowania

żowania w wolontariat i działalność stowarzyszeń, poziom korupcji występujący w tamtejszym społeczeństwie – który jednak należy traktować w kategoriach wskaźnika deficytów tego rodzaju kapitału. Przywołanie zarówno historycznych danych – pochodzących sprzed rewolucji godności – jak i danych obecnych (pochodzących w większości z 2018 i 2019 roku), pozwoliło na dokonanie porównań dotyczących tego, jak zmieniło się ukraińskie społeczeństwo i jego kapitał społeczny. Celem niniejszej publikacji jest zatem agregacja danych dotyczących społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie, która z kolei może stanowić punkt wyjścia do szerszych analiz (międzynarodowych) oraz podjęcia prób predykcji na kolejne lata. Dokonana analiza może okazać się wartościowa dla ukraińskich elit sprawujących władzę bądź do niej aspirujących – zrozumienie i dobra komunikacja z obywatelami jest przecież podstawą współczesnych państw demokratycznych.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, rewolucja godności, ukraińskie społeczeństwo

Social capital of Ukrainian society after the Revolution of Dignity

Summary: This article is devoted to the issue of the social capital of Ukrainian society a few years after the Revolution of Dignity. Its basic goal is to try to answer the question of whether the society, which at the turn of 2013 and 2014 coordinated its activities in order to achieve the common goal: the removal of the former government, set the pro-Western course. Indeed, a civil society was characterized by permanent resources of social capital. In order to get the answer to this question, the article analyses a number of indicators that are customarily related to social capital, such as: the level of trust in individual state and social institutions, the level of involvement in volunteering and the activity of associations, the level of corruption in the local society. However, aspects should be considered in terms of the deficit ratio of this type of capital. Recalling both historical data – from before the Revolution of Dignity – and current data (mostly from 2018 and 2019), allowed for comparisons on how Ukrainian society and its social capital have changed. The aim of this publication is to aggregate data on Ukrainian civil society, which in turn can be a starting point for wider (international) analysis and making predictions for the coming years. This analysis may turn out to be valuable for the Ukrainian power or those who aspire to it – after all, understanding and good communication with citizens is the basis of modern democratic states.

Keywords: social capital, revolution of dignity, Ukrainian society

Социальный капитал украинского общества после Революции достоинства

Аннотация: Статья посвящена проблеме социального капитала через несколько лет после Революции достоинства. Ее главная цель – попытаться ответить на вопрос, действительно ли украинское общество несколько лет спустя Революции достоинства является гражданским обществом, характеризующимся постоянными ресурсами социального капитала. Чтобы получить ответ на этот вопрос, в статье анализируется ряд показателей, которые обычно связаны с социальным капиталом, таких как: уровень доверия к отдельным социальным институтам, уровень вовлеченности в волонтерство и деятельность сообществ, уровень коррупции в обществе, который следует рассматривать как показатель дефицита обсуждаемого типа капитала. Обращение к историческим данным – до Революции достоинства – и текущим (в основном за

2018 и 2019 годы) позволило провести сравнения того, как изменилось украинское общество и его социальный капитал.

Ключевые слова: социальный капитал, Революция достоинства, украинское общество.

Bibliografia

- Barańska K., Chervinska J., *Kultura na Euromajdanie*, „Zarządzanie w Kulturze” 2014, nr 14.
- Hanifan L.J., *The Rural School Community Center*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science” 1916, nr 67. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271621606700118>.
- Khoma N., *Zaufanie jako składowa i uwarunkowanie kapitału społecznego: ukraińskie doświadczenie kształtowania*, „Historia i Polityka” 2014, nr 11. DOI: <https://doi.org/10.12775/HiP.2014.006>.
- Łobocki J., *Kapitał społeczny jako kategoria ekonomiczna*, „Studia Ekonomiczne” 2013, nr 129.
- Polska 2030 Trzecia fala nowoczesności. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju. Część I*, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013.
- Skawińska E., *Kapitał społeczny w rozwoju regionu*, Warszawa 2012.
- Transparency International, <https://transparency.org>, „Corruption Perceptions Index 2013”.
- Transparency International, <https://transparency.org>, „Corruption Perceptions Index 2017”.
- Transparency International, <https://transparency.org>, „Corruption Perceptions Index 2019”.

Źródła internetowe

- Infolight Informatiyno-analitychnyytsentr, <http://infolight.org.ua/>, „Riven' doviry hromadyan do sotsial'nykh ta derzhavnykh instytutiv”.
- Holovna – Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Il'ka Kucheriva, dif.org.ua „Hromads'ke suspil'stvo v 2018-mu: novi vyklyky, nove zavdannya”.
- Tsentr Razumkova, <https://razumkov.org.ua/>, „Otsinka hromadyanamy sytuatsiyi v krayini, riven' doviry do sotsial'nykh instytutiv ta politykiv, elektoral'ni oriyentatsiyi hromadyan (zhovten' – lystopad 2020r.)”.
- Tsentral'na vyborcha komisiya, <https://www.cvk.gov.ua>